УДК 327 (035)

Семенкова М.А., Донецький національний університет

Семенкова Марина Анатоліївна, аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на нерівномірність розвитку країн

У статті розглядається вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на нерівномірність розвитку країн і регіонів. Показана різниця стартових умов розвитку розвинутих країн і країн, що розвиваються, а також виявлені фактори, що обумовлюють посилення нерівномірності розвитку на сучасному етапі.

The influence of internal and external factors on the uneven development of countries and regions is examined in the article. The starting and modern conditions of developed and developing countries are pointed out.

В **сучасному** світі посилюється і поглиблюється небезпечний розкол регіонів і держав на багату Північ і бідний Південь. У цьому вимірі головні аспекти актуальності дослідження визначаються наступними чинниками: збільшення загального відставання країн Третього світу*, яке доповнюється різким посиленням диференціації всередині країн; глобальні можливості розвитку між країнами і людьми стають все більш нерівномірними; від процесу розвитку об'єктивно відмежовані численні відсталі держави; накопичення суперечностей між багатими і бідними країнами стає вирішальним елементом конфліктного потенціалу. Тема нерівномірності розвитку, відсталості приваблює увагу дослідників протягом останніх десятиліть, але в Україні ця тема розглядається переважно економістами. На політологічному рівні слід відзначити розробки О.Г. Білоруса, Ю.М. Пахомова, В.А. Зленка, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губського [1]. При цьому в політичній науці бракує досліджень щодо історичних, політичних, економічних, соціальних, природних і психоісторичних факторів нерівномірного розвитку країн і регіонів.

З огляду на це джерельною базою статті є документи, статистичні матеріали і публікації міжнародних організацій, зокрема ООН, МВФ, МБРР [2], а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених.

Виходячи з актуальності і ступеня розробленості проблеми, об'єктом дослідження обрано нерівномірність розвитку країн, предметом – внутрішні і зовнішні фактори, що передумовили нерівномірність розвитку окремих країн і регіонів світу. Таким чином, мета статті полягає у встановленні факторів нерівномірного розвитку країн в сучасному світі. Визначена мета передбачає вирішення таких завдань дослідження: на основі історико-порівняльного аналізу виявити зовнішні і внутрішні фактори нерівномірного розвитку країн; виявити, в якій мірі економічна діяльність багатих країн сприяє чи перешкоджає розвитку країн, що розвиваються. При дослідженні ми спирались на теоретичні і методологічні засади (понятійний апарат, методологію і методики), визначені в наукових працях політологів, економістів, соціологів,

* Так часто називають себе 145 країн Азії, Африки і Латинської Америки – членів ООН. Це відбувається головним чином для того, щоб відділити себе від економічно розвинених держав (Перший світ) і колишніх соціалістичних країн ЦСЄ і СРСР (Другий світ). Терміни Перший, Другий і Третій світи не повинні сприйматись у контексті перевершування, тому що вони відображають лише послідовність переходу на індустріальний шлях розвитку.

основна увага яких зосереджена на методичному, теоретичному і емпіричному аналізі проблем розвитку. Основні етапи нерівномірного розвитку країн були виявлені на основі методів вивчення літератури та історико-порівняльного аналізу. Також при дослідженні сучасних взаємовідносин між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, авторкою були використані метод системного аналізу і метод статистичної обробки даних.

Як вже було зазначено, в сучасному світі країни знаходяться на різних етапах свого соціально-економічного і політичного розвитку. За рівнем розвитку країни поділяють на розвинені країни і країни, що розвиваються, іноді окремою групою виділяють колишній СРСР і країни Центральної та Східної Європи. Країни, що розвиваються, також можуть бути в свою чергу поділені на підгрупи за різними класифікаціями. За класифікацією ООН, країни, що розвиваються, поділяють на 3 підгрупи: 44 найменш розвинені країни; 63 країни, що розвиваються, – неекспортери нафти і 13 країн-членів ОПЕК. Організація Економічного Співробітництва та Розвитку поділяє країни, що розвиваються, на 61 країну з низьким рівнем доходу, 73 країни з середнім рівнем доходу, 11 нових індустріальних країн і 13 країн-членів ОПЕК. Серед країн, що розвиваються, є відмінності не тільки в матеріальному становищі, але і в культурі, соціальній і політичній структурах. Існують класифікації країн, що розвиваються, за рівнем людського розвитку, за політичними системами, за розподіленням доходу, за темпами зростання доходу, темпами зростання населення тощо.

Незважаючи на різноманітність класифікаційних систем, а також різні матеріальні і культурні умови, історію і структурні характеристики, у більшості країн, що розвиваються, існує низка типових проблем. Це низький рівень життя через низькі доходи, високий і зростаючий ступінь нерівності, низький рівень продуктивності праці, нерозвинені і часто невідповідні існуючим умовам системи освіти і охорони здоров'я, високі темпи приросту населення і тягар утримування непрацездатної частини, високий і зростаючий рівень безробіття, підлегле положення, залежність і уразливість в системі міжнародних відносин. Наявність цих проблем дає підстави відносити їх до групи слаборозвинених.

Хоча за останні роки були досягнуті значні, безумовно, позитивні зрушення, розрив у рівнях розвитку між розвиненими країнами і основною масою країн, що розвиваються, все зростає. Діапазон відмінностей між країнами і регіонами за рівнем розвитку став наслідком відмінностей за розміром територій, чисельності і щільності населення, природними умовами, сировинними ресурсами тощо, які можна класифікувати як внутрішні фактори розвитку. В країнах, що розвиваються, існували і існують менш сприятливі природні, політичні, соціальні і економічні умови. На початку їх самостійного розвитку (який здебільшого почався після Другої світової війни) стан в цих країнах значно відрізнявся від стану в розвинених країнах на ранніх етапах їх розвитку. Ці різниці зумовили нерівність стартових умов розвитку, в значній мірі ставши передумовами подальшого відставання.

Насамперед, треба зауважити на природних умовах. Майже всі країни Третього світу розташовані в тропіках і субтропіках. Історичний факт міститься в тому, що найбільших успіхів у розвитку змогли досягти країни з помірним кліматом, і це не випадково. Існує ціла низка специфічних труднощів, пов'язаних з кліматичними умовами Третього світу. Дуже спекотливий і вологий клімат в багатьох країнах, що розвиваються, погіршує якість ґрунтів і багатьох продуктів харчування, зменшує врожайність культур, має негативний вплив на здоров'я домашніх тварин. Але більш важливо те, що спека і надмірна вологість погіршують здоров'я людей, зменшують їх здатність до активної фізичної праці і тим гальмують зростання продуктивності праці. Сучасні країни Третього світу, як правило, гірше забезпечені сировиною, ніж розвинені країни на початкових етапах свого розвитку. Крім невеликої кількості країн, які мають великі запаси нафти і інших копалин, більшість країн, що розвиваються, бідні на природні ресурси.

В доіндустріальну епоху, коли аграрний сектор був домінуючим, не існувало більш-менш значущих розривів у темпах соціально-економічного розвитку окремих країн. Незважаючи на розквіт духовної і матеріальної культури в окремих регіонах, середній рівень життя в Єгипті, Вавилоні, Китаї, Індії, Центральній Азії, а також представників цивілізації, таких як майя, ацтеки, інки, не дуже відрізнявся від решти світу. Такий стан речей був характерним для світового господарства до Великих Географічних Відкриттів, які стали поштовхом до початкового накопичення капіталу за рахунок нееквівалентного обміну, колоніальної торгівлі, торгівлі рабами, а також прямого пограбування колоній.

Будучи, з одного боку, формою привнесення капіталістичних відносин в ці країни, колоніалізм з самого початку спрямовував складання цих відносин в русло периферійності. Колоніалізм підривав систему докапіталістичного господарства в цих країнах, можливостей її самостійної трансформації в буржуазному напрямку на національній основі. Саме за часів колоніалізму почала складатися система світового капіталістичного

господарства за принципом "центр – периферія", були, під впливом потреб і інтересів розвинених центрів світового господарства, закладені диспропорційності розвитку, які стали виявлятись у майбутньому – дуалізм національних економік, неузгодженість їх сучасного і традиційного секторів, однобока експортно-сировинна спеціалізація, різні форми залежності, розрив між селом та містом за рівнем доходів.

Отже, одним з найбільш впливовіших факторів, який зумовив і закріпив відсталість Третього світу, стала серйозна незбалансованість економічних механізмів розвитку, які приносились головним чином ззовні, і соціокультурних особливостей афро-азіатських і латиноамериканських спільнот. Значно пізніше підключення країн периферії до світової економіки, колоніальні і неоколоніальні шляхи цього підключення, збереження до моменту початку самостійного національного розвитку величезних масивів традиційних і напівтрадиційних структур – все це зумовлює більш складний характер синтезу традиційного і сучасного в країнах, що розвиваються.

Наступний етап розвитку розвинених країн, який привів до найбільшого відриву Західної Європи від решти світу, був викликаний промисловою революцією. Але потрібно зазначити, що ще до промислової революції розвинені країни вже були незалежними державами, культурно однорідними і політично централізованими з орієнтацією суспільної свідомості здебільшого на раціональні і наукові факти. Також задовго до революції в цих країнах виникло наукове мислення, в сільському господарстві і в промисловості почала застосовуватись модернізована технологія, а політика уряду будувалась на основі згоди в суспільстві відносно необхідності модернізації. Поєднання індустріалізації і капіталізму колосально прискорило темпи техніко-економічного розвитку суспільства.

На відміну від них, більшість країн Третього світу не так давно отримали політичну незалежність, суспільство в них ще не в достатній мірі консолідовано і орієнтовано на ідеали модернізації і раціоналізації, політичні інститути не володіють достатньою стабільністю і гнучкістю. У протилежність свободі підприємництва і особистій зацікавленості людей в результатах праці, творчій ініціативі в країнах Західної Європи, Америки, Нової Зеландії, Австралії, а пізніше в Японії, інноваційні можливості людини все ще стримуються традиційним укладом суспільних відносин, тисячолітніми устоями і релігійними догмами. Наприклад, ще й зараз характер виробничої діяльності в країнах, що розвиваються, має свої особливості. Так, для африканця характерне тяжіння до "рівноваги" між затратами праці і можливим результатом, тобто маючи якусь мету і досягнувши її, він може припинити свою діяльність. Скажімо, якщо врожай перебільшить кількість продукції, достатньої для виживання сім'ї, культури, які залишились, він часом і не прибирає. Іншими словами, для архаїчної свідомості характерне тяжіння до задоволення основних нужд, при мінімізації зусиль та риску [3].

Одного разу почавшись, техніко-економічний процес в розвинених країнах все швидше набирав темпи. Відрив країн, які започаткували індустріалізацію, все збільшувався. За півстоліття, з 1820 до 1870 р., дохід на одну особу в промислово розвинених країнах збільшився в 1,7 раза, за першу половину XX століття – в 2 рази, за другу половину – в 3,3 раза. З 1820 по 2000 рр. середній обсяг ВВП на душу населення тут збільшився більш ніж у 19 разів, тоді як в решті регіонів світу лише в 5,5 раза [4]. Конфігурація світового співтовариства докорінно змінилась – воно розкололось на багату Північ і бідний Південь.

Період з початку 50-х років XX ст. – це час, коли в розвинених країнах почалось поточно-масове виробництво, яке різко збільшило продуктивність праці і закріпило лідируючі позиції західних держав на світовому ринку. Одночасно все більш помітну роль починає відігравати наука – вона поступово перетворюється в реальну виробничу силу. Науково-технічна революція значно посилила домінуючі позиції основних капіталістичних країн в міжнародному поділі праці відносно країн, що розвиваються, цим поглибивши розрив між станом місцевих і світових виробничих сил. Через це було зменшено попит на сировинну продукцію країн, що розвиваються, а також уповільнення переміщення із центру на периферію праце-, енерго- і матеріаломістких виробництв.

З іншого боку, в зазначений період розвиток країн, що розвиваються, зазнав негативного впливу цілої низки факторів. Досягнення політичної незалежності, на яку покладалось багато сподівань, не покращило становища колишніх колоній. Навіть навпаки, після довгого періоду перебування під контролем західних держав вони зустрілися з проблемою створення власних державних структур, випрацьовування власної соціально-економічної політики, забезпечення сталої позиції у світовому поділі праці, захист внутрішнього ринку, валютну стабільність і інші відносно сприятливі економічні та політичні умови. В більшості колишніх колоній, особливо в африканських і близькосхідних, були відсутні розвинена

політична культура, демократичні традиції і інститути. Нові національні керівники, за рідким виключенням, прийшли до влади або як харизматичні лідери тих чи інших етнічних кланів, або як представники військової верхівки. Не маючи підтримки в масах, останні мали турбуватися про збереження влади за підтримки армії. Це потребувало великих грошей на платню військовим і на їх озброєння.

Такі бюджетні витрати знекровлювали реальний сектор економіки і зменшували обсяги інвестування в економіку. Це також викликало величезні бюджетні дефіцити і високу інфляцію, знецінення національної валюти і збільшення кредитних ставок. Це, в свою чергу, відволікало інвестиційні ресурси, посилювало витікання національного капіталу за кордон, висока інфляція зменшувала споживання населення. Заробітна платня зменшувалася, що посилювало хабарництво. Все це призвело до сповільнення темпів економічного зростання в усіх африканських країнах південніше Сахари, в Океанії, в країнах Південної Азії.

Негативний вплив на економічний, політичний і культурний розвиток країн Третього світу мали нескінченні воєнні конфлікти. Спочатку це були повстання і війни за визволення від колонізаторів, потім територіальні спори і міжетнічні зіткнення. До цього можна віднести безчинства диктаторів, дворові перевороти, корупцію і т.ін. Деякі країни на довгий період перетворювались в арену військових дій, а їх населення втрачало можливість займатись нормальною господарською діяльністю. В Перу громадянська війна продовжувалась 16 років (1980-1996), Ефіопії – 17 років (1974-1991), Бангладеш – 21 рік (1973-1994), в Афганістані – 23 років (1978-2001), на Філіппінах – 24 роки (1972-1996), в М'янмі – 27 років (1968-1995), в Чаді – 29 років (1965-1994). Ці конфлікти стають причиною великих збитків в економіці, соціальному і політико-правовому розвитку країни.

Період другої половини XX століття ознаменувався демографічним вибухом, який негативно відобразився на якості життя. Різниця в темпах приросту населення в розвинених країнах і країнах, що розвиваються, пояснюється тим, що показники народжуваності і смертності в останніх значно вищі, але розбіжність у показниках смертності значно нижча, ніж в показниках народжуваності. В результаті середній темп приросту населення коливався в країнах, що розвиваються, в межах 2,3-2,9%, в той час як показник для розвинених країн складає приблизно 0,7% [5]. Пік зростання населення в країнах Третього світу прийшовся на початок 70-х років, після цього темпи стали поступово зменшуватись. Але демографічні процеси дуже інерційні – на фоні зменшення темпів народжуваності тенденція збільшення зростання населення спостерігається протягом деякого часу.

Зростання населення розглядається і як слідство, і як причина бідності. Чи не найголовнішим мотивом високої народжуваності в бідних країнах є можливість часткового зменшення злиденності (діти там починають працювати з 10-12 років) і фінансового забезпечення в старості. Багатодітні сім'ї, в свою чергу, значать швидке зростання населення, важкий тягар утримування непрацездатних, низький рівень заощаджень, інвестицій, уповільнення економічного зростання і, як слідство, ще більші злидні. Таким чином, швидке зростання населення посилює проблему відсталості Третього світу. Крім демографічної, інші глобальні проблеми (екологічна, продовольча, проблема СНІДу, надмірна урбанізація, велика заборгованість) стають фактором консервації відсталості, маючи особливо негативні прояви в Третьому світі. Наявність цих проблем негативно впливає на якість життя.

Сучасні країни Третього світу, як правило, гірше забезпечені сировиною, ніж розвинені країни на початкових етапах свого розвитку. Крім невеликої кількості країн, які мають великі запаси нафти та інших копалин, більшість країн, що розвиваються, бідні на природні ресурси. Це відноситься, наприклад, до багатьох країн Азії, де мешкає майже третина населення світу. Але й там, де є значні ресурси – в окремих районах Латинської Америки і Африки, – для їх вводу в експлуатацію потрібні великі інвестиції. Здійснити їх можливо тільки за допомогою ТНК, що може мати негативні наслідки для цих країн. Здатність країни доцільно використовувати свої природні ресурси залежить від якості і підготовки робочої сили. Населення країн Третього світу набагато менш писемне й освічене, ніж населення західних країн і колишніх соціалістичних країн.

З огляду на вищевказане можна дійти висновку, що стартові умови розвинених країн напередодні індустріалізації не ідентичні стартовим умовам сучасних країн, що розвиваються. Всередині самих цих країн діють фактори, які спричиняють відсталість. Але в умовах збільшуваної тенденції взаємозалежності країн різко збільшується значення зовнішніх факторів для всіх країн світу. Саме дія зовнішніх факторів стала однією з найсуттєвіших умов тих історичних успіхів, якими відмічені роки незалежного розвитку країн, що розвиваються (від "зеленої революції" в сільському господарстві і швидкої індустріалізації багатьох з них до значного збільшення за короткий термін середньої

тривалості життя). При цьому зовнішні фактори мають і негативний вплив на розвиток країн, що розвиваються. Їх дія зумовлена тим, що в світовій політичній і економічній системі бідні країни беруть участь не на рівноправній основі. Індустріально розвинені країни використовували і продовжують використовувати вигоди свого становища для ще більшого збагачення за рахунок бідних країн. Це виявляється в домінуванні багатих країн у світовій торгівлі, в їх можливості диктувати умови трансферту технологій, іноземної допомоги і капіталу в країни, що розвиваються.

Так, міжнародна торгівля великою мірою стимулювала зростання в розвинених країнах. Збільшення місткості експортних ринків збільшило попит на продукцію місцевої промисловості і сприяло виникненню великих компаній. Приток капіталу стимулював виробництво, дозволив урізноманітнити галузеву структуру в цих країнах. Країни Західної Європи і Північної Америки могли брати участь у такому міжнародному обміні на умовах повної свободи торгівлі, руху капіталів і безперешкодної міграції некваліфікованої надлишкової робочої сили.

В Третьому світі зараз інша ситуація. За виключенням невеликої групи країн Східної Азії і Латинської Америки, основна маса країн, що розвиваються, – не експортерів нафти (а також деякі її експортери) – зустрічаються з великими труднощами використання світової торгівлі як стимулятора економічного зростання. Позиції цих країн у світовій торгівлі слабкі, їх експорт зростає повільніше, ніж експорт розвинених країн. Погіршуються і умови торгівлі (відношення цін на імпортні та експортні товари). Щоб хоча б не зменшувати обсяг валюти, яка надходить від продажу експорту, країні, що розвивається, потрібно постійно збільшувати фізичний обсяг експорту. В той же час у розвинених країнах, які мають набагато могутніший науковий потенціал, часто винаходжуються синтетичні замінники природної сировини, яку експортують країни Третього світу. Також країни із розвиненими економіками мають можливість заохочувати іноземні інвестиції на більш вигідних умовах, ніж країни Третього світу. І, що також дуже важливо, в тих галузях, де країни, що розвиваються, якщо і можуть створити конкуренцію (текстильна, швейна, продукти харчування тощо), розвинені країни створюють штучні перешкоди на шляху експорту з країн Третього світу – тарифи, квоти, надмірно жорсткі санітарні вимоги, складні процедури ліцензування тощо. Таким чином, у світовій торгівлі країни, що розвиваються, беруть участь не на рівноправній основі, яка зумовлена двома факторами: по-перше, особливим характером виробничої спеціалізації цих країн, по-друге, контролем над головними потоками цієї торгівлі з боку розвинених країн. Так, багаті країни можуть дозволити собі підтримувати матеріально конкурентоспроможність своїх фірм-експортерів, особливо у відносинах з біднішими країнами, яким це не під силу. Це призводить до згортання виробництва в країні, яка є біднішою, навіть якщо до цього часу вона мала в цій галузі конкурентні переваги, і до визволення її ринку збуту, який багата країна поспішає заповнити. Згідно з даними Доповіді про людський розвиток 1992, усунення торгівельних і інших бар'єрів відносно продукції Третього світу, в результаті яких він позбавляється можливості отримувати щорічно близько 500 млрд. дол., мало б істотно зменшити потребу в наданні кредитів МВФ, Всесвітнього банку [6]. Через всі вищезазначені перешкоди зовнішня торгівля, яка була і є стимулом розвитку західних країн, не є такою для країн, що розвиваються.

Ще одним фактором нерівномірного розвитку є науково-технічний прогрес. Вище було зазначено, що високі темпи зростання в розвинених країнах були пов'язані з масовим застосуванням новітньої техніки і реінвестуванням частини прибутку від цього в нові науково-дослідницькі і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР). Такі НДДКР мають за мету вирішення проблеми створення наукомістких продуктів і технологій, де б інтенсивно використовувалась висококваліфікована робоча сила і економилась малокваліфікована праця і сировина. Бідні країни, навпаки, мають потребу в простих працемістких продуктах з нескладною технологією, які не розраховані на місткі ринки збуту. Але в бідних країнах, як правило, бракує фінансових ресурсів і наукового потенціалу для проведення НДДКР, які б відповідали довгостроковим цілям розвитку. А використання технологій, які не відповідають специфіці Третього світу, призводить до консервації економічного дуалізму. В цьому контексті не можна не згадати ще про один фактор, який мав негативний вплив на розвиток, – відтік фахівців з країн, що розвиваються, в розвинені країни. Цей процес є і причиною, і слідством бідності. Країни, що розвиваються, втрачають дефіцитних спеціалістів, на підготовку яких були витрачені чималі кошти, а вигоду від них отримують і без того процвітаючі країни. Крім зовнішньої втечі умів, є і внутрішня, коли фахівці не працюють над вирішенням важливих проблем своєї країни, а займаються проблемами розвинених країн, що є більш престижним.

Однією з найгостріших проблем країн, що розвиваються, на початку нового тисячоліття залишається проблема зовнішньої заборгованості. Необхідністю виплачувати

великі суми для зменшення зовнішньої заборгованості можна великою мірою пояснити негативні показники зростання. Кредити і займи видавалися дуже часто під вищі відсотки, ніж для розвинених країн. У великій кількості випадків кошти витрачались неефективно, а інколи і взагалі не потрапляли до пункту призначення. Так чи інакше, але сума, яку повинні були виплатити країни, набагато перевищувала початкову суму. За деякими підрахуваннями, сума, яка була виплачена за обслуговування боргу, в 4 рази перебільшує первинний розмір самого боргу [7]. Проблема виплати боргу ускладнюється постійним зростанням відсоткових ставок і збільшенням долі короткострокових зобов'язань в боргах. Крім того, почався відплив капіталу з країн, які були найбільш обтяжені великими боргами. За оцінками вчених, між 1976 і 1985 роками такі країни, як Бразилія, Мексика, Аргентина, Венесуела, втратили в результаті відпливу капіталів у 200 млрд. дол. Ця сума становила близько 50% всіх позик країн, що розвиваються за цей період. Вважається, що 62% зростання боргу Аргентини і 71% боргу Мексики – результат відпливу капіталів [8]. Через необхідність виплачувати значні суми в більшості країн відбувалося зменшення споживання на особу, а виділені на зростання і споживання інвестиції переорієнтувалися на виплату боргових зобов'язань. Багато країн, обтяжених важкою заборгованістю, особливо африканські, виявились у порочному колі. Вони змушені були заохочувати нові кредити, і, як результат, їх зобов'язання по обслуговуванню боргу досягли величезних розмірів. Незважаючи на те, що час від часу проводиться реструктуризація і списування боргів, ситуація не змінюється (особливо враховуючи той факт, що реструктурується і списується лише незначна частина боргів). Виплата заборгованості відволікає ресурси від економічного розвитку, в той час як його прискорення – єдиний надійний засіб позбавитись боргової западні. Кредитна залежність не тільки консервує відсталість, але й виступає механізмом, за допомогою якого здійснюється перекачування доходу із слабких країн до розвинених. Чистий приток ресурсів у країни, що розвиваються, становив 35,9 млрд. дол. у 1981 році і змінився чистим його відтоком в 35,2 млрд. дол. в 1998 р. [9]. І це при тому, що, як вважають деякі дослідники, історичний борг Заходу перед країнами Третього світу становить набагато більшу суму.

Інвестиції з боку ТНК створюють механізм постійного відтоку з цих країн ресурсів у масштабах, які перебільшують розмір капіталу, що поступив. Країни, що розвиваються, не завжди можуть виробляти готову продукцію, ТНК купують у них сировину і працю за низькими цінами, а експортують за вищими цінами. Прибуток, як правило, переводиться за кордон, реінвестується лише його незначна частина. До того ж у країнах, що розвиваються, як правило, створюються підприємства або брудні, або з падаючою ефективністю. Нові технології найчастіше не виходять за межі ТНК, підприємства ТНК концентрують кращі місцеві кадри, використовують кошти місцевої кредитної системи, монополізують споживання окремих ресурсів. До того ж уряди країн часто створюють для них режим найбільшого сприяння. Все це приводить до того, що багаті країни отримують значні додаткові прибутки і

ЛІТЕРАТУРА

1. Див., напр.: Білорус О.Г., Гончаренко М.О., Зленко В.А. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ, 2002. – 780 с.; Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю.М. Пахомов, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський. – К.: Україна, 1997. – 240 с.; Лук'яненко Д.Г., Білорус О.Г., Губський Б.В. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с. та ін.
2. Див., напр.: World Development Report **http://www.worldbank.org**/; Human Development Report **http://www.un.org/undp/**org/hdr/2004; World Economic Outlook http://www/imf.org/docs/ehg/weo/html та ін.
3. Дрейер О.К. Глобальные проблемы и «Третий мир». – М., 1991. – С. 87.
4. Шишков Ю.В. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран // Международная экономика и международные отношения. – № 4. – 2003. – С. 7.
5. «Третий мир» и судьбы человечества. – М., 1990. – С. 77.
6. World Development Report, 1992 **http://www.worldbank.org /docs/wdr/english/2004/htm/**,
7. Глобализация сопротивления: борьба в мире / Отв. ред. С Амин и Ф. Утар. – М., 2004. – С. 187.
8. Тодаро М.П. Экономическое развитие. – М.: ЮНИТИ, 1997. – С. 429.
9. Там само.

Стаття надійшла до редколегії 22.06.2005 р.